

PRUTHENIA

Pismo poświęcone Prusom i ludom bałtyjskim

TOM
VII
2012

W SPRAWIE LOKALIZACJI PROKURATORII KRZYŻACKIEJ W PRZEWŁOKACH (GŁOS W DYSKUSJI)

W opublikowanych źródłach pisanych zakonnych i litewskich, w bardzo krótkim przedziale czasu, między 1407 a 1413 r., czterokrotnie wspomniano o urzędzie prokuratora krzyżackiego w *Przewłokach*. Enigmatyczność wzmianek nie pozwala na niepodważalną lokalizację jego siedziby i na powiązanie jej z konkretnym komturstwem. Rozwijające się w ostatnich latach badania nad strukturą administracyjną państwa zakonnego i kształtowaniem się granicy mazowiecko-krzyżackiej spowodowały, że mimo to kilku badaczy podjęło próbę rozwiązania lub przybliżenia tego zagadnienia. Pojawiło się ono na marginesie rozważań Wiesława Długokęckiego i autorki tej wypowiedzi, w artykule o nieznanych dotąd opisach południowej granicy komturstwa bałgijskiego¹. W przywołanym w nim liście księcia Witolda do wielkiego mistrza, z 27 maja 1409 r., wspomniano bowiem o zamku (*hus*), raczej warowni drewniano-ziemnej, budowanej przez krzyżaków na terenach mazowieckich, położonych daleko na południe od kamienia tkwiącego w Pisie, zapewne u ujścia jej lewego dopływu, Wincenty². Autorzy dopuścili możliwość zidentyfikowania owej budowli z *Przewłokami*.

Wkrótce potem Marek Radoch³, omawiając list Mikity, starosty litewskiego w Bielsku i Goniądzu, z 1 stycznia 1407 r., skierowany do prokuratora krzyżackiego *in Przewłoki*, utożsamiał tę miejscowość z Prawdżiskami, położonymi około 29 km na wschód-północny-wschód od Elku. Identyfikację swojego ucznia powtórzył Józef Śli-

¹ W. Długokęcki, E. Kowalczyk, *Nieznane opisy granicy mazowiecko-krzyżackiej*. Cz. II *Granica komturstwa bałgijskiego (prokuratorstwo piskie i etckie)*, *Kwartalnik Historyczny*, R. 111, 2004, nr 1, s. 11–12 i przyp. 39–40; por. W. Długokęcki, *Die Bildung der Grenze zwischen dem Deutschordensland Preußen und dem Herzogtum Masowien in den Jahren 1343–1422*, [w:] *Grenze und Grenzüberschreitung im Mittelalter. 11. Symposium des Mediävistenverbandes vom 14. bis 17. März 2005 in Frankfurt an der Oder*, wyd. U. Knefelkamp, K. Bosselmann-Cyran, Berlin 2007, s. 144.

² *Codex epistolaris Vitoldi Magni ducis Lithuaniae 1376–1430* (dalej cyt. CEV), wyd. A. Prochaska, Kraków 1882, nr 399; E. Kowalczyk-Heyman, *Kamień w Pisie. Przyczynek do dziejów granicy mazowiecko-krzyżackiej*, [w:] *Kamienie w historii, kulturze i religii*, red. R. Klimek, S. Szczepański, Olsztyn 2010, s. 120–128.

³ M. Radoch, *Kilka uwag o konfliktach na pograniczu litewsko-mazowieckim i litewsko-krzyżackim w latach 1401–1426 (w świetle źródeł krzyżackich)*, [w:] *Szkice z dziejów społeczno-gospodarczych Podlasia i Grodzieńszczyzny od XV do XVI wieku*, red. J. Śliwiński, Olsztyn 2005, s. 20–21 i przyp. 54–55

wiński⁴. Tego samego zdania był Wiesław Sieradzan⁵ pisząc o skardze księcia Janusza I na prokuratora krzyżackiego *in Przewłoki*, złożonej w trakcie procesu polsko-krzyżackiego toczonego w Inowrocławiu. Prokurator ten, po 12 kwietnia 1413 r., napadł na rybaków księżących łowiących ryby w jeziorach Grajewo i Toczyłowo. Leżały one na południe od Elku, na rzece Łek (dzisiejszy Elk)⁶. Odmienne stanowisko zajął Sobiesław Szybowski. W artykule poświęconym identyfikacji *Przewłok* zaproponował utożsamienie tej prokuratorii z prokuratorią elcką, dokładniej z pierwszą jej siedzibą⁷.

Ponieważ do pierwszej wypowiedzi, na tym etapie rozważań, nie można nic dodać, rozpocznę je od weryfikacji poglądu Radocha. Badacz ten, przywołując list starosty Mikity nie podał oryginalnego zapisu interesującego nas jego fragmentu (*religioso fflagro in Przewłoky*)⁸, ograniczając się do odniesienia źródłowego i przetłumaczenia jego części. Identyfikując siedzibę prokuratora z Prawdżiskami, przytoczył w przypisie nr 54 cztery zapisy tej ostatniej nazwy, ale bez odesłania do źródeł, z których je zaczerpnął, po czym skonstatował, że była to „siedziba prokuratorii krzyżackiej położonej na wschodnich krańcach państwa zakonnego, w dawnym grodzie Jaćwiegów, na północny-wschód od Jeziora Rajgrodzkiego, w sąsiedztwie okręgu goniądzkiego. Z Prawdżisk siedziba prokuratorii krzyżackiej została przeniesiona do pobliskiego zamku w Elku, gdy ukończono jego budowę (od około 1390 r. rozpoczęta budowa, w latach 1398–1408 rozbudowany)”. Po tym wyjaśnieniu, badacz ten przywołał prace Maxa Toeppena⁹ i Mieczysława Haftki¹⁰, w których brak jest podstaw do takiego wniosku, zwłaszcza w odniesieniu do czasu budowy zamku elckiego.

Przystępując do weryfikacji tej tezy na początku należy wyjaśnić, że w Prawdżiskach i w ich najbliższej okolicy nie zinwentaryzowano dotąd żadnego grodziska¹¹. Informacja ta nie opiera się zatem na ustaleniach archeologicznych. Następnie, w pra-

⁴ J. Śliwiński, *Wyodrębnianie się puszczy przynależnej do Grodna*, [w:] *Puszcze wielkookszyżące na północnym Podlasiu i zachodniej Grodzieńszczyźnie w XV–XVI wieku (podziały, administracja, służby leśne i wodne)*, red. J. Śliwiński, Olsztyn 2007, s. 119.

⁵ W. Sieradzan, *Misja Benedykta Makraia w latach 1412–1413. Z dziejów pokojowych metod rozwiązywania konfliktów między państwowych w Europie Środkowo-Wschodniej w późnym średniowieczu*, Malbork 2009, s. 102.

⁶ *Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum* (dalej cyt. *Lites II*), t. II, wyd. I. Zakrzewski, Poznań 1893, s. 323–324, wydarzenie zapisane 22 maja tegoż roku.

⁷ S. Szybowski, *Czy na początku XV wieku istniało krzyżackie prokuratorstwo (komturia?) w Przewłokach?*, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 2008, nr 2 (260), s. 155–162.

⁸ *Ordensbriefarchiv* (dalej cyt. *OBA*), nr 905, Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin-Dahlem, cyt. za S. Szybowski, op. cit., s. 155; por. *Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonico-rum* (dalej cyt. *RHD I*), wyd. E. Joachim, W. Hubatsch, Pars I, Göttingen 1948, nr 905.

⁹ M. Toeppen, *Historia Mazur. Przyczynek do dziejów krainy i kultury pruskiej*, Olsztyn 1995, s. 55–56.

¹⁰ M. Haftka (*Zamki krzyżackie w Polsce. Szkice z dziejów*, Malbork–Płock 1999, s. 86–88) podał, że zamek wzniesiono w miejscu dawnego grodu jaćwieskiego, którego obecności nie potwierdziły przeprowadzone w 1986 r. badania wykopaliskowe, T. Wilde, *Elk, gm. loco, zamek*, [w:] *Informator Archeologiczny. Badania rok 1986* (dalej cyt. *Inf. Arch.*), Warszawa 1987, s. 176–177.

¹¹ Badania weryfikacyjne Archeologiczne Zdjęcie Polski (dalej cyt. *AZP*) 22–81, na obszarze 22–82 nie przeprowadzono badań.

cy Toeppena, na wspomnianych stronach brak jest wiadomości o budowie zamku (w pierwszej fazie raczej warowni drewniano-ziemnej) w Elku. Odnajdziemy ją na 100 stronie, z odwołaniem do przekazu z kroniki Posilgego, czyli do daty budowy w 1398 a nie w 1390 r.¹² Tę ostatnią datę powtórzył Radoch za Haftką. Jest to źle zinterpretowana wiadomość (bez odniesienia źródłowego) odnosząca się do miejsca spotkania księcia Witolda z krzyżakami, w trakcie którego, 19 I 1390 r., wystawiono dwa dokumenty – *an der Lycke*, ‘nad Łekiem’ a nie ‘w Łeku’¹³. Jest to przykład tworzenia mitu historiograficznego i jego upowszechnienia w literaturze przedmiotu. Podsumowując, nic nie przemawia za identyfikacją *Przewłok* z Prawdziskami, które w dodatku leżały na obszarze komturstwa brandenburskiego a nie bałgijskiego jak Elk¹⁴. Ponadto Radoch nie objaśnił w jakich okolicznościach mogło dojść do powstania tej, genetycznie polskiej (słowiańskiej) nazwy na obszarze dawnego osadnictwa jaćwieskiego i jakie było jej topograficzno-kulturowe uzasadnienie.

Metodycznie do sprawy identyfikacji *Przewłok* podszedł natomiast Szybkowski. Badacz ten odwołał się do zapisów źródłowych tej nazwy. Omówił wcześniejsze identyfikacje i starał się rozwiązać zagadkę lokalizacji *Przewłok* uwzględniając kontekst historyczny opisywanych wydarzeń i ich uwarunkowania geograficzne oraz przesłanki toponomastyczne. Cennym zabiegiem było skolacjonowanie listu księcia Witolda z 1 stycznia 1409 r. z oryginalnym zapisem z OBA, nr 1070, różniącym się od odczytu Antoniego Prochaski. Następnie badacz ten słusznie uznał, że była to siedziba prokuratorii a nie komturii. Dalsze rozważania sprowadzają się do trzech zagadnień: lokalizacji krzyżackiej warowni (*bus*) wymienionej w 1409 r.; słusznego zanegowania identyfikacji *Przewłok* z Prawdziskami – są to dwie całkiem różne nazwy; utożsamienia prokuratorii w *Przewłokach* z prokuratorią w Elku.

Weryfikację hipotezy Szybkovskiego rozpocznę od analizy nazwy *Przewłoki*. Znamy ją z czterech zapisów: 1 I 1407 r. – *religioso fflagro in Przewloki*¹⁵, 22 V 1413 r. – *predictum Cruciferorum dictus Flager, Crucifer de Przewloki*¹⁶, 26 V 1413 r. – *comendator Ordinis Cruciferorum de Prewlok*¹⁷ i z 22 V 1413 r. – *ipsorum officialem dictum*

¹² Johannes von Posilge..., *Chronik des Landes Preussen (von 1360 an, fortgesetzt bis 1419)* (dalej cyt. Posilge), wyd. E. Strehlke, [w:] *Scriptores Rerum Prussicarum* (dalej cyt. SRPr), wyd. T. Hirsch, M. Toeppen, E. Strehlke, t. III, Leipzig 1866, s. 221. Nie wykluczone, że terminem *post quem* rozpoczęcia budowy zamku elckiego jest data zawarcia pokoju salińskiego – 12 X 1398 r.

¹³ CEV, nr 63, 64; por. zapis *conveniunt prope flumen vulgariter Licke* z *Die Chronik Wigands von Marburg* (dalej cyt. Wigand), wyd. Th. Hirsch, [w:] SRPr, t. II, Leipzig 1863, s. 640, z którego jednoznacznie wynika, że spotkanie odbyło się nad rzeką; por. S. Szybkowski, op. cit., s. 161 przyp. 28; również J. Powierski (*Prusowie, Mazowsze i sprowadzenie krzyżaków do Polski*, t. II/2, Malbork 2003, s. 463–464) nie identyfikował tego miejsca z zamkiem w Elku.

¹⁴ W latach 1393–1397 obszar ten podlegał komturstwu ryńskiemu.

¹⁵ Por. przyp. 8.

¹⁶ Lites II, s. 323–324 – dotyczy napadu dokonanego po 12 V tegoż roku na rybaków księcia Janusza łowiących w jeziorach Grajewskim i Toczyłowo, zgłoszonego w trakcie procesu w Inowrocławiu.

¹⁷ Lites II, s. 338 – zapis sporządzony w trakcie procesu w Brześciu Kujawskim, dotyczący napadu w kwietniu tegoż roku na rybaków księcia Witolda łowiących na nienazwanych jeziorach.

*Fflegler de Przewboky (Przewłoky)*¹⁸. Z zapisów ewidentnie wynika, że jest to polska nazwa złożona z przedrostka *prze-* (*pre-*) i tematu *włok*, powiązanego z czasownikiem *przewłóczyć*. Gdyby była powiązana z językiem staroruskim, należałoby spodziewać się przedrostka *nepe-* i tematu *волок*. Pod względem zaklasyfikowania semantyczno-etymologicznego jest to nazwa kulturowa, oznaczająca miejsce, przez które przewłoczono łódzie z dorzecza jednego systemu wodnego do drugiego lub z jednego zbiornika wodnego (jeziora, rzeki, starorzecza) do drugiego¹⁹. Nazwy tej używano zarówno w celu określenia obszaru położonego na znaczącym, wodnym szlaku komunikacyjnym, jak i miejsca, przez który przewłoczono łódzie rybackie. Zwraca uwagę jej poprawny zapis (*in Przewłoki*) w liście z 1407 r., który wyszedł z kancelarii starosty Witoldowego w Goniądz. Może on wskazywać na to, że list napisał kancelista posługujący się na co dzień językiem polskim. Nie mamy też pewności, czy w badanym przypadku nazwa ta miała liczbę pojedynczą *Przewłoka*, czy liczbę mnogą *Przewłoki*. Przytoczone zapisy nie wyjaśniają bowiem jednoznacznie tej kwestii.

Nazwa *Przewłoka (Переволока)* znana jest również z obszarów wschodniosłowiańskich i bałtyckich. Dla przykładu, w korespondencji księcia Witolda pojawia się kilkakrotnie nazwa wsi *Przewalka*, w której znajdował się dwór książęcy. Jest to dzisiaj Prywałka na Białorusi, leżąca na prawym brzegu Niemna, na północ od Grodna. Jej zapisy znane są na przykład z listów z: 27 V 1409 – *czu Perowalke, czu Perwalke, czu Perewalke*; 21 IV 1416 r. – *czu Perwalke*; 23 I 1429 r. – *in curia nostra Przewalka*²⁰. Są one znacznie zniekształcone.

Zdaniem Georga Gerullisa nazwa ta składa się z pruskiego przedrostka *per-* (*pe-re-, pero-, per-*) – ‘przez’ oraz apelatywu, który nawiązuje do litewskiego *vilkti* i łotewskiego *vilkt* – ‘pociągnąć, wyciągnąć, wlec, ciągnąć za sobą’²¹ i odpowiada polskiemu czasownikowi *wlec* i apelatywowi *włok*. Wywód ten Gerullis zawarł w omówieniu nazw miejscowości *Perwalken* (*Perwalks) leżącej koło Malborka (obecnie Parwark koło Fiszewa, gm. Stare Pole)²² i *Parwolken* (*Perwalks) w powiecie ostródzkim (dziś Parwólki, gm. Gietrzwałd)²³. Przywołał przy tym litewskie nazwy miejscowe *Parwalkai* i *Pervalkišiai*. Kazimierz Būga odwołał się natomiast do nazw miejscowości *Perevo-*

¹⁸ Lites III, wyd. J. Karwasińska, Warszawa 1935, s. 70 – zapis odnosi się do wydarzeń z kwietnia tego roku, zgłoszonych przez księcia Janusza, spisany w trakcie procesu toczącego w Inowrocławiu.

¹⁹ Nazwami typu *Przewłoka* i *Wywłoka* w Polsce oraz ich obliczem kulturowym, zajęłam się w oddzielnym artykule, E. Kowalczyk, *Powracający temat: Przewłoka*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, R. 43, 1995, nr 4, s. 491–510.

²⁰ Kolejno CEV, nr 399, 666, 1392.

²¹ G. Gerullis, *Die altpreussischen Ortsnamen gesammelt und sprachlich behandelt*, Berlin–Leipzig 1922, s. 121.

²² Por. H. Górniewicz, *Toponimia Powiśla Gdańskiego*, Gdańsk 1980, s. 124. Nie sądzę jednak, aby nazwa ta oznaczała ‘przewóz przez rzekę’. Miejscowość leży nad Tiną (Tejną), na Żuławach, a więc rzecz dotyczyła przewłóczenia łodzi, na przykład do Nogatu.

²³ Por. M. Biolik, *Toponimia byłego powiatu ostródzkiego*, Gdańsk 1992, s. 104.

loka w guberni grodzieńskiej, *Pierewoloka* w historycznym powiecie słonimskim oraz kilku innych. Uznał, że nazwa litewska jest odpowiednikiem ruskiej *Пе́револоки*²⁴.

Przejdźmy do dalszej części wypowiedzi Szybkowskiego, a mianowicie do możliwości identyfikacji *Przewłok* z jakąś miejscowością położoną na przesmyku dzielącym jeziora Elćkie i Selmęt Wielki. Na początku należy uwzględnić uwarunkowania topograficzne, co Szybkowski w znacznym stopniu uczynił. Wskazany przez niego przesmyk liczy około 2,5 km długości, z czego 1,5 km przypada na dwa małe zbiorniki połączone strumieniem uchodzącym do Jeziora Elćkiego. Po to jednak, aby siedziba prokuratorii mogła przejść omawianą nazwę, przesmyk ten lub położona na nim starsza osada musiały nosić nazwę *Przewłoki*. Ponadto, siedziba ta powinna być wzniesiona na tymże przesmyku lub w jego pobliżu²⁵. Niestety, źródła pisane nie odnotowały tu takiej nazwy. Zwróćmy się przeto w stronę archeologii.

Ze spuścizny archeologicznej badaczy niemieckich wiemy, że na interesującym nas obszarze lokowali oni kilka umocnień o bliżej nierozpoznanym przeznaczeniu i datowaniu. Informacje te są bardzo ogólne i stwarzają duże trudności w zlokalizowaniu opisywanych obiektów. Omówię je w kolejności, pomijając zamek na wyspie Jeziora Elćkiego²⁶. Pierwszy obiekt (stan. 7, AZP 23–79/5) miał się znajdować na obszarze dzisiejszego Elku, ale został zweryfikowany negatywnie²⁷. Kolejne umocnienia miały być położone w Szeligach, Buczkach i Mrozach Wielkich nad jez. Selmęt Wielki. Pierwsze z nich, o nazwie *Burg* (Szeligi, stan. 2, AZP 23–79/11), lokalizowano na północno-zachodnim brzegu jez. Selmęt Wielki²⁸. Nie stwierdzono tu śladów umocnień. Badania sondażowe wykazały jedynie zaleganie warstwy kulturowej, ale bez materiału zabytkowego²⁹. Dwa następne obiekty umiejscawiano dalej na północny wschód, w Buczkach. Pierwszy nosił nazwę *Zamek* (stan. 1, AZP 23–79/14). Miał się znajdować na wzgórzu, na półwyspie jez. Selmęt Wielki, po prawej stronie drogi z Buczków do jeziora³⁰. Obiekt drugi (stan. 4, AZP 23–79/15) miał mieścić się na północnym brzegu jez. Selmęt Wielki, na wschód od wsi, na wzniesieniu, po

²⁴ K. Būga, *Rinkiniai Raštai*, t. 3, Vilnius 1961, s. 537.

²⁵ Znaczna część warowni krzyżackich brała nazwy od cieków wodnych, np. Neidenburg, Elk, Metenburg.

²⁶ Jest to stan. 8, AZP 23–79/6, które było badane wykopaliskowo w latach 1984–1986. Badania potwierdziły budowę umocnienia krzyżackiego w okresie znanym z przekazu Posilgego. Odnaleziono również fragmenty wczesnośredniowiecznych naczyń glinianych wskazujące na istnienie tu starszej osady jaćwieskiej, T. Wilde, op. cit.

²⁷ H. Crome, *Verzeichnis der Wehranlagen Ostpreussens*, cz. 3, Prussia, t. 33, 1939, z. 1–2, s. 289.

²⁸ E. Hollack, *Erläuterungen zur vorgeschichtlichen Übersichtskarte von Ostpreussen*, Glogau–Berlin 1908, s. 20 (lokalizuje dwa grodziska w Buczkach); H. Crome, op. cit., cz. 1, Prussia, t. 32, 1938, z. 1, s. 208 (Buczki); tegoż, *Karte und Verzeichnis der vor- und frühgeschichtlichen Wehranlagen in Ostpreussen*, Alt-Preussen, t. 2, 1937, z. 3, s. 119 (Seligien); A. Kamiński, *Materiały do bibliografii archeologicznej Jaćwieży od I do XIII w.*, Materiały Starożytne, t. 1, 1956, s. 209 (Buczki).

²⁹ G. Iwanowska, *Wczesnośredniowieczna Jaćwież. Stan i perspektywy badań archeologicznych*, [w:] *Archeologia Bałtyjska. Materiały z konferencji Olsztyn, 24–25 kwietnia 1988 roku*, Olsztyn 1991, s. 93.

³⁰ H. Crome, *Verzeichnis...*, cz. 1, s. 208; A. Kamiński, op. cit., s. 209 (Buczki).

lewej stronie drogi³¹. Oba zweryfikowano negatywnie. Jedynie w Mrozach Wielkich (stan. 1, AZP 23–79/17), na cyplu południowego brzegu jez. Selmęt Wielki, zarejestrowano półkolisty wał o długości około 100 m, szerokości (u podstawy?) 10–20 m i wysokości 3 m. Otoczony nim majdan ma wymiary 14×20 m. Cały teren porasta las, co utrudnia obserwację. W przeprowadzonym sondażu stwierdzono jedynie zaleganie warstwy kulturowej bez materiału zabytkowego³². Żadne z tych stanowisk nie może być w obecnym stanie badań uznane za pozostałość po umocnieniu krzyżackim.

Nieco dalej na południe i południowy wschód miały się znajdować dwa inne umocnienia, w Ostrymkole na Łekiem i w Krzywem nad jez. Krzywe, nieopodal jeziora Rajgrodzkiego. Na możliwość istnienia w pierwszej miejscowości jakiegoś umocnienia wskazuje jej nazwa, oznaczająca rodzaj palisady. Zarejestrowany tu obiekt znajduje się na niewielkim wzgórzu, na lewym brzegu Łeku, około 2 km na północ od Kamiennego Brodu i około 1,5 km na północny wschód od wsi. Jest to półkolisty wał o nazwie *Stary Szaniec*, długości 100 m, szerokości 10–20 m i wysokości 3 m, otaczający obszar o wymiarach 60×60 m. Hans Crome uznał go za umocnienie krzyżackie³³. Istnieje jednak możliwość, że jest to pozostałość któregoś z obozów wojskowych z doby bitwy pod Prostkami³⁴. Ta ostatnia identyfikacja nie pozostaje jednak w żadnym związku z nazwą wsi, którą odnotowano ponad 100 lat wcześniej, a może być znacznie starsza³⁵. Przeprowadzone badania sondażowe eliminowały ten obiekt z listy grodzisk, co podważyła Grażyna Iwanowska³⁶. Określenie jego funkcji mogą przynieść badania wykopaliskowe. Ostatnie umocnienie o nazwie *Szwedzki Szaniec* miało się znajdować na południe od wsi Krzywe, na cyplu zachodniego brzegu jez. Krzywe³⁷. Obecnie nie stwierdzono tu żadnych jego śladów.

Wróćmy do źródeł pisanych. Kontekst geograficzny, w którym pojawiają się *Przewłoki* wskazuje, że były one położone w pobliżu ziemi wiskiej i łomżyńskiej oraz

³¹ A. Kamiński, op. cit., s. 209 (Buczki).

³² H. Crome, *Verzeichniss...*, cz. 3, s. 274 (Mrozy Małe); A. Kamiński, op. cit., s. 233 (Mrozy Małe); G. Iwanowska, op. cit., s. 93.

³³ H. Crome, *Karte...*, s. 119; tegoż, *Verzeichniss...*, (Schluss), t. 34, 1940, s. 92; A. Kamiński, op. cit., s. 237.

³⁴ S. Augustowicz, *Działania militarne w Prusach Książęcych w latach 1656–1657*, Olsztyn 1999, s. 99. Badacz ten na mapach 2–3 błędnie zlokalizował tę wieś na prawym brzegu Łeku, zamiast na lewym, por. mapa J. Narońskiego, *Districtus Lecčensis in Dukatu Prussiae Eiusq. tractu Sudaviensis*, skala ok. 1:100 000, [w:] J. Szelięga, *Rękopiśmienne mapy Prus Książęcych Józefa Naronowicza-Narońskiego z drugiej połowy XVII wieku*, Studia i Materiały z Historii Kartografii, t. 15, Warszawa 1997. Augustowicz skłonny jest też (informacja ustna R. Klimka) identyfikować obiekt ten z pozostałościami obozu Ottona Christoph v. Sparr z 1657 r.; J. Powierski (op. cit., s. 474) sugerował związek nazwy z granicą Prus z Mazowszem i Wielkim Księstwem Litewskim.

³⁵ Nazwa Ostryków (*Ostrokolen*, *Ostrokollen*, *Ostrokola*) jest znana od 1528 r. – informację tę zawdzięczał prof. Grzegorzowi Białuńskiemu, za co serdecznie dziękuję.

³⁶ G. Iwanowska, op. cit., s. 93.

³⁷ E. Hollack, op. cit., s. 79; H. Crome, *Karte...*, s. 119; tegoż, *Verzeichniss...*, cz. 3, s. 281; A. Kamiński, op. cit., s. 227. Ostatnio R. Klimek, *Próba ustalenia lokalizacji zamku Rungenbrust (1360)*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 2011, nr 3 (273), s. 279–284.

powiatu goniądzkiego, przekazanego przez Zakon Litwie w 1398 r.³⁸ Polska forma językowa tej nazwy wskazuje na jej związek z obszarami zasiedlonymi lub eksploatowanymi gospodarczo przez Mazowszan, choć okoliczności jej powstania nie są znane. Pod uwagę można brać zarówno północną część Wysoczyzny Kolneńskiej, do której to Zakon a nie Mazowsze, jak uważa Szybkowski³⁹, rościł sobie pretensje, mimo rozgraniczenia z 1343 r.⁴⁰, jak i tzw. terytorium rajgrodzkie (południowe Połesze), które przejściowo było uzależniane przez książąt polskich i mazowieckich od schyłku XII w., a następnie w pierwszej połowie XIII w., i które powinno było przejść we władanie Mazowsza po pokonaniu Jaćwieży, zgodnie z umowami z 1254 i 1260 r.⁴¹ Ten ostatni teren, jak wynika z umowy granicznej polsko-litewskiej z 1358 r.⁴² i litewsko-krzyżackiej z 1398 r., ograniczony był od wschodu Nettą. Nie można jednak wykluczyć na tym etapie badań, że jest to zupełnie inny obszar.

Wśród mazowieckich nazw miejscowych i terenowych na Wysoczyźnie Kolneńskiej, poświadczonych do XVI w., *Przewłoki* nie odnotowano. Nazewnictwo dawnego obszaru osadnictwa jaćwieskiego nie zostało w pełni opracowane⁴³. Jedyna znana mi nazwa terenowa *Przewłoka* odnosi się do przesmyku między jeziorami Wigry i Białe

³⁸ *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jahrhundert*, t. 1 (1398–1437), wyd. E. Weise, wyd. 2, Marburg 1970, nr 2.

³⁹ S. Szybkowski (op. cit., s. 158, 159) uważa, iż Mazowsze rościło sobie pretensje do obszaru między Wincentą i Skrodą. W świetle dokumentów granicznych sprawa przedstawia się zgoła inaczej. Po pierwsze, w okresie, gdy tereny Wildnisu były jeszcze niezasiedlone, granica mazowiecka idąca Wincentą, płynącą północnym obrzeżem Wysoczyzny Kolneńskiej, pojawia się już w opisach sporządzonych przed 1343 r., kiedy to została oficjalnie potwierdzona, *Nowy kodeks Dyplomatyczny Mazowsza*, cz. 2 *Dokumenty z lat 1249–1355* (dalej cyt. NKDM II), wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, przy współudziale K. Pacuskiego i H. Wajsa, Wrocław 1989, nr 247, 248, 258, 259. Pretensje krzyżackie do obszaru położonego na południe od tej rzeki wykorzystywały jego słabe zaludnienie. Wskazuje na to chęć zaliczenia go do Wildnisu, powstałego po podboju plemion pruskich. Po drugie, na obszarze Wysoczyzny mamy do czynienia prawie wyłącznie ze starszym polskim nazewnictwem terenowym, które pojawia się w nadaniach od drugiej połowy XIV w. Wyjątkiem są nazwy pojedynczych cieków o nie znanym czasie powstania, które obecnie zaliczane są w większości do hydronimów staroeuropejskich niż do pruskich oraz pojedyncze nazwy terenowe, również o nierozpoznanym rodowodzie. Po trzecie, jest to obszar osadnictwa mazowieckiego, istniejącego tu dowodnie od schyłku IX–początku X w. Najdalej wysunięte grody mazowieckie to Truszki-Zalesie (gród wzniesiony w latach dwudziestych X w. w pobliżu źródeł Wincenty, E. Maczak, *Wyniki badań archeologicznych wczesnośredniowiecznego zespołu osadniczego w Truszkach Zalesiu, woj. podlaskie w 2003 roku*, Świątowit, t. 6 (47), fasc. B, 2006, s. 127–134, pl. 63–70) oraz Czerwone (gród położony w pobliżu ujścia tej rzeki, istniejący od drugiej połowy XIII w., W. Pela, *Czerwone, gm. Kolno, dwór*, Inf. Arch. 1979, Warszawa 1980, s. 246–247). Cały ten obszar jest dość równomiernie nasycony wczesnośredniowiecznymi osadami i punktami osadniczymi (o nieokreślonym charakterze), rozpoznanymi w trakcie badań AZP. Żadne z nich nie zostało powiązane z osadnictwem pruskim.

⁴⁰ Por. W. Długokęcki, E. Kowalczyk-Heyman, *Nieznane opisy*.

⁴¹ NKDM II, nr 20, 41.

⁴² NKDM III, cz. 3 *Dokumenty z lat 1356–1381*, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Warszawa 2000, nr 24.

⁴³ Istnieje praca M. Famielec, *Mikrotoponimia pow. elckiego*, Gdańsk 2001, ale jest ona niedostępna w Warszawie.

(położone wewnątrz łuku tego pierwszego jeziora), około 20 km na północ od Augustowa. Obejmuje ona również przyległe bagna i podmokłe łąki. Jest poświadczona współcześnie i zdaniem Kanuta-Olofa Falka powstała w dobie nowożytniej⁴⁴, w związku z przewłóceniem łodzi rybackich między oboma jeziorami⁴⁵.

Ustalenie dokładniejszego czasu powstania tej nazwy i powiązanie jej z omawianą prokuratorią jest w obecnym stanie badań niemożliwe bez poszerzenia ich zakresu. Gdyby istotnie metryka *Przewłoki* wigierskiej sięgała schyłku XIV w., oznaczałoby to, że w okolice Wigier zapuszczali się wówczas rybacy mazowieccy lub rybacy zakonni pochodzenia mazowieckiego, bo tylko wówczas mogła ona powstać. Następnie, należałoby przyjrzeć się szlakom wypraw zakonnych na Litwę, których przebieg motywowałyby wzniesienie w tym miejscu siedziby prokuratorii. Pominęłabym natomiast aspekt odległości od jezior Grajewskiego i Toczyłowo, która wynosi około 55 km w linii napowietrznej. Droga ta była do przebycia w ciągu jednego, dwóch dni. Położenie *Przewłoki* wigierskiej, mimo trudności w określeniu wschodniego zasięgu poszczególnych komturstw, sugeruje natomiast podległość tego obszaru komturstwu królewickiemu.

Powróćmy do północnej części Wysoczyzny Kolneńskiej. Wiadomość o budowaniu tu na początku XV w. bezimiennej warowni, poza listem księcia Witolda z 27 maja 1409 r., zawarta była w niezachowanym, nieco wcześniejszym liście Władysława Jagiełły do tego księcia, o czym wspomnieliśmy w tymże liście. Wiemy, że budowę rozpoczęto we wsi należącej do księcia Janusza I⁴⁶ – (tekst opublikowany przez Prochaskę): *Und als ir uns schreibet, das ir keinen no[we]n hus bawet, denn of der Licke etc. wissen wellit, das uns der her konig czu Polan nichts von der Licke hat geschrebin, went her wis wol, das das hus Licke euch angehoret, idoch her schreb uns, das ir io in des herczog Hannos us der Mazow lande dorfir adir ...e bawet ein hus nedwendig desselben steines*. Szybowski ustalił jednak, że oryginalny tekst brzmiał *das ir io in des herczog Hannos us der Mazow lande dorfir adir huse bawet nedwendig desselben steynes*, ale skreślono w nim słowa *adir huse* i nadpisano na marginesie *eyn hus*. Po tej poprawce ostatni fragment brzmi: *das ir yo in des herczog Hannos us der Mazow lande dorfir eyn hus bawet nedwenig desselben steynes*⁴⁷. *Hus* wznoszono zatem w dół (czyli na południe)

⁴⁴ Zdarza się dość często, że zanotowane dopiero w XIX–XX w. nazwy terenowe mają znacznie starszy rodowód, nawet wczesnośredniowieczny (np. nazwy typu *Żal*). Czasami są śladem po zaginionych średniowiecznych wsiach. Tak było w przypadku wsi *Dmosin*, której nazwa przetrwała w nazwie wczesnośredniowiecznego cmentarzyska położonego na terenie należącym obecnie do Turowa, gm. Bulkowo (L. Rauhut, *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska w obudowie kamiennej na Mazowszu i Podlasiu*, Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne, t. 1, 1971, s. 502 nr 23; *Słownik historyczno-geograficzny ziemi wyszogrodzkiej w średniowieczu*, opr. A. Wolff, A. Borkiewicz-Celińska, Wrocław 1971, s. 14).

⁴⁵ Por. E. Kowalczyk, *Powracający temat...*, s. 500, nr 9; K.O. Falk, *Wody wigierskie i huciańskie. Studium toponomastyczne*, t. 1, Uppsala-Lund 1941, s. 153, 165, 192, 195.

⁴⁶ CEV, nr 399. Dziękuję prof. S. Szybowskiemu za dokładne wyjaśnienie graficznej formy zapisu tego dokumentu.

⁴⁷ OBA, nr 1070.

od wspomnianego wcześniej kamienia tkwiącego w Pisie. Użycie słowa *hus*⁴⁸ nie przemawia jednoznacznie za tym, że umocnienie wznoszono z myślą o lokalnym ośrodku zarządu terytorialnego. Trudno jednak przystać na propozycję Szybkowskiego, że *hus* zbudowano w dolinie Pisy i że wynika to z listu księcia Witolda (s. 158–159). Szerokość doliny tej rzeki dochodzi do 2 km i jest ona wypełniona niezliczoną liczbą starorzeczy i silnie zabagniona na całej długości i szerokości⁴⁹. Pod uwagę należy brać cały obszar położony między Pisą a działem wodnym z Wisłą, prawym dopływem Biebrzy. W dolinie Pisy nie leżały też wsi, które najechał w 1405 r. prokurator z Pizy. Jedyna z nich znana z nazwy, to Mały Płock (*Ploczsk*), leżący nad Czetną, prawym dopływem Narwi.

Zdaniem Szybkowskiego, przeciwko identyfikacji *hus* z *Przewłokami* przemawia niewielka odległość obszaru, na którym go wznoszono, od Pizy (s. 199). Gdy jednak porównamy odległość tę na przykład z odległością dzielącą Działdowo od Nidzicy – w linii napowietrznej 21 km, lub Pisz od Elku – nieco ponad 40 km, to okaże się, że gdyby *Przewłoki* leżały nad środkową Skrodą, to dzieliłoby je od Elku nieco ponad 40 km i około 30 km od Pizy. Nie oznacza to jednak, że *hus* to poszukiwane *Przewłoki*, siedziba prokuratora zakonnego. Mogło być to umocnienie mające ułatwić Zakonowi kontrolę nad północną częścią Wysoczyzny, wobec utraty na przełomie 1401/1402 r. ziemi wiskiej, wykupionej z zastawu. Pamiętajmy też, że Zakon, mimo ugody granicznej z 1343 r., nadal wysuwał pretensje to międzyrzecza Wissy, Biebrzy i Łeku⁵⁰ oraz do terenów po Skrodę i *Korczwodę*⁵¹. Na początku XV w. twierdzono nawet, że książę Janusz zakłada wsi na obszarze należącym rzekomo do Zakonu i po ostrzeżeniach, spalono je⁵².

Przesłanką umożliwiającą Szybkowskiemu utożsamienie *Przewłoki* z pierwotnym Elkiem miała być identyczność obszaru prokuratorii elckiej z położeniem poszukiwanej prokuratorii przewłockiej. Jednak z tekstu zapisów to nie wynika. Co więcej, fakt, że oba urzędy prokuratorские: elcki i przewłocki, pojawiają się w tym samym czasie w przekazach zakonnych i litewskich, wskazuje, że nie były one uznawane za tożsame. Nie było też regułą, aby prokuratoria graniczyła z obszarem, na który jej zarządca organizował wyprawę.

⁴⁸ Nie nazywałabym go zamkiem. Była to raczej budowla o umocnieniach drewniano-ziemnych. O nieadekwatności tłumaczeń źródeł średniowiecznych por. E. Kowalczyk-Heyman, *Na styku historii z archeologią, czyli o przekłamaniach terminologicznych w tłumaczeniach źródeł średniowiecznych*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, R. 54, 2006, nr 2, s. 221–226.

⁴⁹ S. Szybkowski, op. cit., s. 158.

⁵⁰ Znalazło to wyraz w żądaniach prokuratora elckiego wysuwanych względem bartników z Goniądza, CEV, nr 393.

⁵¹ W. Długokęcki, E. Kowalczyk, *Nieznane opisy...*, Aneks, opisy nr 7–11. *Korczwoda* to zaginiona nazwa lewego dopływu dolnej Pisy, którą we wcześniejszych, krzyżackich opisach granicy błędnie identyfikowano z Łabną, prawym dopływem Skrody, lewego dopływu Pisy.

⁵² M. Toeppen, *Historia Mazur...*, s. 100.

Ważniejsze dla rozważań byłoby ustalenie czasu powołania prokuratorii ełckiej, wydzielonej z prokuratorii piskiej. Samą decyzję powzięto, wedle wszelkiego prawdopodobieństwa, wkrótce po likwidacji komturstwa ryńskiego (po maju 1397 r.)⁵³ i powrotem prokuratorii piskiej do komturstwa bałgijskiego. Czy jednak urząd prokuratora ełckiego obsadzono już w momencie rozpoczęcia budowy jego siedziby (1398 r.) przez komtura bałgijskiego Ulryka von Jungingen, czy dopiero po jej wznowieniu lub ukończeniu przez jego następcę, Jana von Sayn? To, że budowę warowni przerwano, wynika pośrednio z listu tego ostatniego komtura (po 16 III 1405 – przed 21 VII 1407 r.). W jego fragmencie: do *ir das hws czur Licke liasset buwen*, użyto bowiem czasu przeszłego⁵⁴. Wiesław Długokęcki przerwę tę wiąże z wojną litewsko-krzyżacką 1404 r. o Żmudź⁵⁵. Komtur von Sayn wznowił budowę około 1408 r.⁵⁶, a w 1409 r. po raz pierwszy mamy poświadczonego prokuratora ełckiego⁵⁷. Nie można zatem odrzucić przypuszczenia, że do momentu ukończenia budowy zamku i powołania prokuratora ełckiego, obszarem późniejszej prokuratorii ełckiej nadal zarządzał prokurator piski, na co wskazują powstałe w tym czasie opisy granicy z Mazowszem, określające ją jako granicę z prokuratorstwem piskim⁵⁸. Domysł ten nie wnosi jednak nic do lokalizacji prokuratorii przewłockiej. Ważne jest tylko to, że prokurator ełcki występuje w źródłach pisanych równocześnie z prokuratorem przewłockim.

Na koniec wskażę jeszcze jedną możliwość lokalizacji *Przewłok*. Pomocny w tym względzie może być północny i wschodni zasięg prokuratorii ełckiej, podległej w tym okresie komturstwu bałgijskiemu. Prokuratoria ełcka, graniczyła od północy z prokuratorią lecką (giżycką) komturstwa brandenburskiego (pokarmińskiego). Granica szła prawie równoleżnikowo, dochodząc na wschodzie do Netty-Rospudy, w okolicy jeziora Necko. Nie jest jednak możliwy do ustalenia dokładny jej bieg na wschodnim krańcu, o ile w ogóle był kiedykolwiek wytyczony. Granica wschodnia komturstwa bałgijskiego, idąca od 1398 r. dolną Nettą, liczyła około 30 km długości. Dalej na północ, Netta-Rospuda na długości około 10 km tworzyła wschodnią granicę komturstwa brandenburskiego⁵⁹. Możliwe jest zatem, że to właśnie nad Nettą, przy granicy litewskiej, w pobliżu powiatu goniądzkiego, tworzonej prokuratorii ełckiej i ziemi wiskiej, w końcu XIV lub na początku XV w. powołano efemeryczną prokuratorię

⁵³ S. Józwiak, *Centralne i terytorialne organy władzy zakonu krzyżackiego w Prusach w latach 1228–1410. Rozwój – Przekształcenia – Kompetencje*, Toruń 2001, s. 164–166; Ostatni dokument potwierdzający jego byt sporządzono 19 IV 1397 r., a likwidacja nastąpiła w maju tegoż roku.

⁵⁴ W. Długokęcki, E. Kowalczyk, *Nieznane opisy...*, s. 10, 32.

⁵⁵ W. Długokęcki, op. cit., s. 144.

⁵⁶ Posilge, s. 293; J. Powierski (op. cit., s. 463–464) dopuszczał, że pierwszy zamek w Elku mógł być budowany w innym miejscu.

⁵⁷ CEV, nr 393, 399, 425.

⁵⁸ W. Długokęcki, E. Kowalczyk, *Nieznane opisy*, Aneks opisy nr 8, 10.

⁵⁹ H. Mortensen, G. Mortensen, R. Wenskus, *Historisch-geographischer Atlas des Preussenlandes*, Lief. 1, Wiesbaden 1968, mapa *Werwaltung des Ordenslandes Preussen um 1400*. Przebieg tej puszczańskej granicy jest orientacyjny, albowiem nic nie wiadomo o jej wyznaczeniu w terenie.

w *Przewłokach*, mającą być wsparciem dla wypraw krzyżackich idących na Litwę i mającą strzec szlaków puszczańskich, którymi szły najazdy litewskie. Za możliwością takiej lokalizacji przemawia topografia terenu – ciąg jezior (Necko, Białe, Sajno, Długie i inne) przedzielonych niewielkimi, liczącymi kilkaset metrów przesmykami oraz szlaki wypraw zakonnych na Grodno i dalej położone tereny litewskie. Dopuszczam także lokalizację *Przewłok* przy ujściu Netty/Rospudy do obecnego jez. Rospuda, będącego odnogą jez. Necko.

Proponowana lokalizacja *Przewłok* sugeruje możliwość powiązania jej z komturstwem brandenburskim. Wzmacniają ją wydarzenia z 1392 r., kiedy to komtur brandenburski, Jan von Schönfeld, wzniósł *Metenburg*, a komtur ostródzki z komturem bałgijskim *Nowe Grodno*, zniszczone wkrótce przez Witolda⁶⁰. Niestety, poza ogólną wskazówką wynikającą z nazwy *Metenburga*, nie wiemy nie tylko na którym odcinku Netty go wzniesiono, ale nawet, na którym brzegu tej rzeki⁶¹. Nie wiemy też kiedy warownia ta upadła i czy nastąpiło to w wyniku najazdu litewskiego, czy w związku z pokojem salińskim z 1398 r., ustanawiającym granicę na Netcie.

Mimo zawarcia pokoju z Litwą w 1398 r., zagrożenie najazdami litewskimi nie ustało. Być może zatem po upadku *Metenburga* budowa warowni na wyspie Jeziora Ełckiego i stworzenie tu pogranicznej prokuratorii było niewystarczające i należało zabezpieczyć się przed najazdami litewskimi oraz zorganizować bazę postojową dla wojsk zakonnych w innym miejscu, tworząc kolejną pograniczną prokuratorię – w *Przewłokach*. Miejszem tym mogły być przesmyki między jeziorami w okolicy późniejszego Augustowa. Opuszczenie *Przewłok* nastąpiło najpóźniej w 1422 r., w momencie przesunięcia się granicy litewsko-krzyżackiej na zachód, co wynegocjowano w pokoju mełneńskim⁶². Sugeruje to fakt, że nazwa *Przewłok* nie pojawia się po 1413 r.

⁶⁰ Wigand, s. 647, 648.

⁶¹ Z literatury przedmiotu znamy kilka lokalizacji: 1 – na terenie dzisiejszego Augustowa lub Białobrzegów – T. Baliński, T. Lipiński, *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana*, t. 3, Warszawa 1946, s. 471; M. Toeppen, *Historisch-comparative Geographie von Preussen*, Gotha 1858 [Atlas], mapa [3]; J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie augustowskim od XV do końca XVIII wieku*, [w:] *Studia i materiały do dziejów Pojezierza Augustowskiego*, red. J. Antoniewicz, Białystok 1967, s. 44–45, co znajduje uzasadnienie w przebiegu szlaków wypraw krzyżackich na Litwę; 2 – we wsi Netta, na prawym brzegu Netty, około 9 km na południowy zachód od Augustowa. Miał się tu znajdować niewielki kopiec usypany nad Nettą, A. Połujański, *Wędrówki po guberni Augustowskiej w celu naukowym odbyte przez Aleksandra Połujańskiego. Członka wielu towarzystw*, Warszawa 1859, s. 186; 3 – na lewym brzegu Biebrzy w Starym Dolistowie, w pobliżu ujścia Netty, J. Maroszek, *Dolina Biebrzy w przeszłości – do końca XVIII wieku*, Białostoczczyzna, 1995, [t.] 1 (37), s. 4–5; tegoż, *Pogranicze Litwy i Korony w planach króla Zygmunta Augusta. Z dziejów realizacji myśli monarszej między Niemnem a Narwią*, Białystok 2000, s. 16–19. Lokalizacja ta jest nie do przyjęcia, ze względu na realia topograficzne, przebieg szlaków wypraw krzyżackich i celowość wzniesienia tu tego umocnienia; 4 – badacze niemieccy umieścili *Metenburg* w lewostronnym dorzeczu Netty, około 10 km na wschód od tej rzeki, na południe od jez. Sajno, Th. Kraus, E. Meynen, H. Mortensen, H. Schlenger, *Atlas Östliches Mitteleuropa*, Bielefeld–Berlin–Hannover 1959, mapa Blatt 12.

⁶² Szła ona od górnego Kamiennego Brodu na Łeku przez Jezioro Rajgrodzkie i stąd na północ do rzeki Pruskiej, prawego dopływu jez. Necko.

w rozpoznanych dotąd źródłach pisanych. Osada i warownia o tej nazwie musiały znaleźć się poza terytorium państwa zakonnego. Podsumowując. Lokalizacja prokuratorii w *Przewłokach* jest nadal otwarta i rozwiązanie tej zagadki znajduje się być może w archiwach zakonu krzyżackiego.

Na koniec kilka uwag do niektórych sformułowania z wypowiedzi Szybrowskiego. Pierwsza dotyczy etymologii nazwy *Łeku*, rzeki i zamku (s. 160 przyp. 25). Otóż od opublikowania opracowania Gerullisa⁶³ minęło sporo czasu i w tej kwestii wypowiedziało się wielu toponomastów i językoznawców, którzy są odmiennego zdania co do genezy tej nazwy. Ponadto *Elk* nie jest nazwą niemiecką. Jest to nazwa ponowiona od nazwy rzeki, którą znamy już z zapisów latopisarskich z XIII w.⁶⁴ Zapisy późniejsze zostały tylko sporządzone przez niemieckich skrybów, przystosowujących brzmienie nazwy do języka niemieckiego. Zamiana *Łeku* w *Elk* dokonała się na kanwie języka polskiego, co ponad 100 lat temu objaśnił Jan Rozwadowski⁶⁵. Nie ma też osad grodowych (s. 161). Obiekt obwarowany to gród, a położona przy nim osada lub osady określane są jako podgrodowe lub przygrodowe. Nie ma żadnego uzasadnienia językowego uznanie nazwy *Łeku-Elku* za dublet nazwy *Przewłoki*, a przykłady przywołanych dubletów nazw występujących na pograniczu (s. 161) – *Johanisburg* > *Janowogrod*, *Komorówgród* > *Muckolburg* to zupełnie inne zjawisko językowe. Są to tzw. kalki. Pierwsza z nich to tłumaczenie nazwy niemieckiej na polski, a druga to zjawisko odwrotne, zastąpienie nazwy polskiej tłumaczeniem niemieckim, które się nie przyjęło. Zrost, którym jest nazwa *Komorówgród*, składa się z członu dzierżawczego i kulturowego. Został on z czasem skrócony do członu dzierżawczego (co jest typowe dla nazw dzierżawczych, np. *Kraków gród*, *Warszowa łąka*, itp.) i zachował się w zgermanizowanym zapisie *Camerau*. Osada ta nie znikła, istniała pod tą nazwą do 1945 r., po czym ustalono jej nazwę jako *Komorowo*. Jest to część *Janowa* nad *Orzycem*. Zatem to nie *Komorówgród* zastąpił *Muckolburg* a odwrotnie, o czym kilkakrotnie pisałam⁶⁶. Chciałabym też sprostować drobne przejęzyczenie dotyczące listu księcia Witolda z 9 kwietnia 1409 r. (s. 157)⁶⁷. Oto wspomniane w nim budy bartne znajdowały się na prawym, a nie na lewym, brzegu *Biebrzy* – ‘z tamtej strony tej rzeki’ (*of der andirst der Bebir hette gehalten*), z punktu widzenia mieszkańców *Goniądza*. Rzecz dotyczyła obszaru puszczy *Dybla*, położonej w widłach *Biebrzy* i *Łeku*, do której rościł sobie prawo *Zakon*, w osobie prokuratora *elckiego*. W 1409 r. obszar kontrolowany przez *Zakon* przytykał od północy do *Biebrzy* jedynie na liczącym około 10 lub 6 kilometrów odcinku, między ujściem *Netty* a ujściem *Łeku*. Różnica w odległości wynika z tego, że *Netta* uchodziła do *Biebrzy* dwoma ramionami, z których zachodnie to dzi-

⁶³ G. Gerullis, op. cit.

⁶⁴ Pierwszy zapis w PSRL II, szp. 813 pod 1251 r.

⁶⁵ J. Rozwadowski, *Studia nad nazwami wód słowiańskich*, Kraków 1948, s. 155.

⁶⁶ Np. E. Kowalczyk, *Dzieje granicy mazowiecko-krzyżackiej (między Drwęcą a Pisą)*, Warszawa 2003, s. 111–112.

⁶⁷ CEV, nr 393.

siejsza Kopytkówka. Dyskusyjna identyfikacja Prawdzisek (*Prywiske*) z Promiskami dokonana przez Theodora Hirscha w omówieniu szlaku nr 88, wiodącego z Giżycka przez Ełk, Nettę do Ostrzyma (s. 157 przyp. 10)⁶⁸, dotyczyła wsi leżącej na wschodnim brzegu Netty, około 12 km na południe od późniejszego Augustowa. Wieś ta powstała na przełomie XVIII i XIX w.⁶⁹

---

⁶⁸ *Die littauischen Wegeberichte*, wyd. Th. Hirsch, [w:] SRPr, t. II, s. 702 przyp. 20, co przejął M. Toepfen, *Historia Mazur...*, s. 98.

⁶⁹ J. Wiśniewski, op. cit., s. 244.

PRUTHENIA

Tom VII

Olsztyn 2012

PRUTHENIA
Tom VII
Pismo poświęcone
Prusom i ludom bałtyjskim

Rada Naukowa:

*Wiesław Długokęcki, Kazimierz Grążawski,
Sławomir Józwiak, Jacek Kowalewski, Wojciech Nowakowski,
Norbert Ostrowski, Leszek P. Słupecki*

Redagują:

*Grzegorz Białuński (redaktor), Mirosław J. Hoffmann,
Jerzy M. Łapo, Marek M. Pacholec, Bogdan Radzicki (zastępca redaktora),
Ryszard Sajkowski, Joachim Stephan, Seweryn Szczepański (sekretarz)*

Tłumaczenia streszczeń i spisu treści:

Joachim Stephan (j. niemiecki), Seweryn Szczepański (j. angielski)

Opracowanie graficzne, skład i projekt okładki:

Marek M. Pacholec

Czasopismo PRUTHENIA ukazuje się równolegle
w wersji drukowanej oraz elektronicznej.
Wersja elektroniczna Rocznika dostępna jest pod adresem:
<http://pismo.pruthenia.pl>

Wydanie drukowane jest wersją pierwotną czasopisma.

Edycja wspólna

Towarzystwa Naukowego PRUTHENIA

oraz

Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie

ISSN: 1897-0915

Olsztyn 2012

PRUTHENIA
Band VII
Zeitschrift für Geschichte und Kultur
der Prußen und der baltischen Völker

Wissenschaftlicher Beirat:

*Wiesław Długokęcki, Kazimierz Grążawski,
Sławomir Józwiak, Jacek Kowalewski, Wojciech Nowakowski,
Norbert Ostrowski, Leszek P. Stupecki*

Redigiert von:

*Grzegorz Białuński (Redakteur), Mirosław J. Hoffmann,
Jerzy M. Łapo, Marek M. Pacholec, Bogdan Radzicki (stellvertretender Redakteur),
Ryszard Sajkowski, Joachim Stephan, Seweryn Szczepański (Sekretär)*

Übersetzung der Zusammenfassungen und des Inhaltsverzeichnisses:
Deutsch – Joachim Stephan, von Englisch – Seweryn Szczepański,

Vorbereitung zum Druck und Umschlagentwurf:
Marek M. Pacholec

Die Zeitschrift PRUTHENIA erscheint parallel
in gedruckter und elektronischer Fassung.
Die elektronische Version der Jahresschrift ist zugänglich unter der Adresse:
<http://pismo.pruthenia.pl>

Die gedruckte Fassung gilt als Erstausgabe der Zeitschrift

Wissenschaftlicher Verein PRUTHENIA
und
Wojciech-Kętrzyński-Forschungszentrum in Olsztyn

ISSN: 1897-0915

Olsztyn 2012

PRUTHENIA
Volume VII
Journal of the history of Prussians
and the Baltic Nations

Advisory Board:

*Wiesław Długokęcki, Kazimierz Grążawski,
Sławomir Józwiak, Jacek Kowalewski, Wojciech Nowakowski,
Norbert Ostrowski, Leszek P. Słupecki*

Editorial Board:

*Grzegorz Białuński (editor in chief), Mirosław J. Hoffmann,
Jerzy M. Łapo, Marek M. Pacholec, Bogdan Radzicki (deputy editor),
Ryszard Sajkowski, Joachim Stephan, Seweryn Szczepański (secretary)*

Translations:

Joachim Stephan (German), Seweryn Szczepański (English)

PRUTHENIA yearbook is published on paper,
and as a PDF in on-line version.
Digital version of the yearbook is available on Pruthenia website
<http://pismo.pruthenia.pl>

Printed edition is a primary version of the journal.

Scientific Association PRUTHENIA
&
The Wojciech Kętrzyński Research Center in Olsztyn

ISSN: 1897-0915

Olsztyn 2012

Contents

I. Studies and articles

- Andrzej Janowski, *Baltic chapes in the findings from Poland* 7
 Sławomir Wadyl, *Remarks on the sacred space of North-West Slavs and Prussia*
 Paweł Szczepanik, *in the Early Middle Ages* 37

II. Materials and resources

- Piotr Iwanicki, *Cemetery in Lisy county Goldap under the archival records and nowadays archaeological field surveys* 69
 Marek F. Jagodziński, *Amulet from Truso. Contribution to the beliefs of the Scandinavian people* 85
 Vladimir I. Kulakov, *Korallenberge: stratigraphy and chronology of the settlement* 95
 Sławomir Wadyl, *The stronghold in Ornowo-Lesiak under the recent results of archaeological field surveys* 117
 Marcin Engel, *Not only archaeology. Interdisciplinary research of the*
 Cezary Sobczak, *multicultural settlement-assemblage in Szurpity – Suwałki Region* 137
 Robert Klimek, *Where was located castle Wissenburg (Wallewona) and castle Weistotepila? Review of the strongholds under the Guber river in the context of the sample of location* 159
 Norbert Goßler, *Late Middle-Ages complex (Rampart and cemetery) in*
 Christoph Jahn, *Unterplebhen, Kr. Rastenburg (Równina Dolna, county Kętrzyn) in archival records of the former Prussia-Sammlung (Königsberg/Ostpreußen)* 191
 Wojciech Wróblewski, *Films from the didactical collection of the Department of Archaeology at the University in Breslau (Wrocław) currently in Institute of Archaeology – University of Warsaw* 213

III. Polemics and discussions

- Ewelina Siemianowska, *About roads, traces, stone figures (so-called 'baby'), Prussians and the methods – on the margins of discussion between Mateusz Bogucki and Robert Klimek* 221
- Elżbieta Kowalczyk-Heyman, *About the location of the Teutonic Order procuratoria in Przewłoki* 233
- Alicja Dobrosielska, *Pagan Prussia – on the way to statehood* 247
- Wiesław Długokęcki, *Notes about structures of the authority among the Prussians in Early Medieval Times* 257
- Bogdan Radzicki, *Institutions of authority... and Social Theory. Contribution to the social-history of the Prussians* 267

IV. Reviews

- Michał Auch, Mateusz Bogucki, Maciej Trzeciecki, Osadnictwo wczesnośredniowieczne na stanowisku Janów Pomorski 1, w: Janów Pomorski, stan. 1. Wyniki ratowniczych badań archeologicznych w latach 2007–2008, t. I:2. Od późnego okresu wędrówek ludów do nowożytności, (red.) M. Bogucki, B. Jurkiewicz, Studia nad Truso, t. I:2 (Sławomir Wadył)* 285

V. Academic chronicle

- Bogdan Radzicki, *Report on activities Pruthenia Society for the year 2011* 295
- Mirosław Hoffmann, *International symposium Das neue und das neuste in polnischen archäologischen Untersuchungen der altpreussischen Gebiete* 301

Inhaltsverzeichnis

I. Studien und Artikel

- Andrzej Janowski, *Schwert Orthbänder baltischer Herkunft in Funden aus Polen* 7
- Sławomir Wadyl, *Bemerkungen zum sakralen Raum bei den Nordwestslawen und den Prußen im Frühmittelalter* 37

II. Materialien und Quellen

- Piotr Iwanicki, *Der Friedhof in Lisy, Kreis Goldap, im Licht der archivalischen Quellen und der aktuellen Ausgrabungen* 69
- Marek F. Jagodziński, *Ein Amulett aus Truso. Ein Beitrag zu den Forschungen zu den Glaubensvorstellungen der skandinavischen Völker* 85
- Vladymir I. Kulakov, *Korallenberge: Stratigraphie und Chronologie der Siedlung* 95
- Sławomir Wadyl, *Der Burgwall in Ornowo-Lesiak im Licht der Ergebnisse der letzten archäologischen Forschungen* 117
- Marcin Engel, *Nicht nur Archäologie. Interdisziplinäre Forschungen zum multikulturellen Siedlungskomplex von Szurpily in der Suwalker Region* 137
- Robert Klimek, *Wo lagen die Burgen Wiesenburg (Wallewona) und Weistotepila? Überprüfung der Burgwälle an der Guber im Kontext eines Lokalisierungsversuchs* 159
- Norbert Goßler, *Der spätmittelalterliche Komplex (Burg und Gräberfeld) von Unterplehnen, Kr. Rastenburg (Równina Dolna, pow. kętrzyński) im Berliner Bestand der Prussia-Sammlung (ehemals Königsberg/Ostpreußen)* 191
- Wojciech Wróblewski, *Filme aus der didaktischen Sammlung des Instituts für Archäologie der Universität Breslau (Wrocław) in den archivalischen Sammlungen des Instituts für Archäologie der Universität Warschau* 213

III. Polemiken und Diskussionen

Ewelina Siemianowska,	<i>Über Straßen, Wege, prufische Baben und Methode oder am Rande der Polemik zwischen Mateusz Bogucki und Robert Klimek</i>	221
Elżbieta Kowalczyk-Heyman,	<i>Zur Lokalisierung der Deutschordenspflege in Przewłoki (Diskussionsbeitrag)</i>	233
Alicja Dobrosielska,	<i>Die heidnischen Prußen – auf dem Weg zur Staatlichkeit</i>	247
Wiesław Długokęcki,	<i>Bemerkungen über die Herrschaftsstrukturen bei den Prußen im frühen Mittelalter</i>	257
Bogdan Radzicki,	<i>Herrschaftsinstitutionen... und Gesellschaftstheorie. Ein Beitrag zur Gesellschaftsgeschichte der Prußen</i>	267

IV. Rezensionen und Besprechungen

Michał Auch, Mateusz Bogucki, Maciej Trzeciecki,	<i>Die frühmittelalterliche Besiedlung des Grabungsplatzes Hansdorf (Janów Pomorski) 1, in: Janów Pomorski, Grabungsplatz. 1. Ergebnisse der Rettungsgrabungen der Jahre 2007–2008, Bd. 1:2. Von der späten Völkerwanderungszeit bis zur Neuzeit, (Red.) M. Bogucki, B. Jurkiewicz, Studien zu Truso (Studia nad Truso), Bd. 1:2 (Sławomir Wadyl)</i>	285
--	---	-----

V. Wissenschaftliche Chronik

Bogdan Radzicki,	<i>Tätigkeitsbericht der Gesellschaft Pruthenia für das Jahr 2011</i>	295
Mirosław Hoffmann,	<i>Internationales Symposium: Das neue und das neueste in polnischen archäologischen Untersuchungen der altpreuussischen Gebiete</i>	301

Spis treści

I. Studia i artykuły

- Andrzej Janowski, *Trzewiki pochew mieczy pochodzenia bałtyjskiego w znaleziskach z ziem polskich* 7
- Sławomir Wadyl, *Uwagi o przestrzeni sakralnej północno-zachodniej słowiańszczyzny i Prus we wczesnym średniowieczu* 37

II. Materiały i źródła

- Piotr Iwanicki, *Cmentarzysko w Lisach pow. gołdapski w świetle źródeł archiwalnych i współczesnych badań archeologicznych* 69
- Marek F. Jagodziński, *Amulet z Truso. Przyczynek do badań nad wierzeniami ludów skandynawskich* 85
- Vladymir I. Kulakov, *Korallenberge: stratigraphy and chronology of the settlement* 95
- Sławomir Wadyl, *Grodzisko w Ornowie-Lesiaku w świetle wyników ostatnich badań archeologicznych* 117
- Marcin Engel, *Nie tylko archeologia. Interdyscyplinarne badania wielokulturowego zespołu osadniczego w Szurpiałach na Suwalszczyźnie* 137
- Robert Klimek, *Gdzie położone były zamki Wiesenburg (Wallewona) i Węstotepila? Przegląd grodzisk nad Gubrem w kontekście próby ustalenia ich lokalizacji* 159
- Norbert Goßler, *Der spätmittelalterliche Komplex (Burg und Gräberfeld) von Unterplehnen, Kr. Rastenburg (Równina Dolna, pow. Kętrzyński) im Berliner Bestand der Prussia-Sammlung (ehemals Königsberg/Ostpreußen)* 191
- Wojciech Wróblewski, *Filmy z kolekcji dydaktycznej Katedry Archeologii Uniwersytetu w Breslau (Wrocław) w zbiorach archiwalnych Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego* 213

III. Polemiki i dyskusje

- Ewelina Siemianowska, *O drogach, szlakach, babach, Prusach i metodzie czyli na „marginesie” polemiki między Mateuszem Boguckim a Robertem Klimkiem* 221
- Elżbieta Kowalczyk-Heyman, *W sprawie lokalizacji prokuratorii krzyżackiej w Przewłokach (głos w dyskusji)* 233
- Alicja Dobrosielska, *Prusy pogańskie – w drodze ku państwowości* 247
- Wiesław Długokęcki, *Uwagi o strukturach władzy u Prusów we wczesnym średniowieczu* 257
- Bogdan Radzicki, *Instytucje władzy... a teoria społeczna. Przyczynek do historii społecznej Prusów* 267

IV. Artykuły recenzyjne i omówienia

- Michał Auch, Mateusz Bogucki, Maciej Trzeciecki, Osadnictwo wczesnośredniowieczne na stanowisku Janów Pomorski 1, [w:] Janów Pomorski, stan. 1. Wyniki ratowniczych badań archeologicznych w latach 2007–2008, t. I:2. Od późnego okresu wędrówek ludów do nowożytności, (red.) M. Bogucki, B. Jurkiewicz, Studia nad Truso, t. I:2 (Sławomir Wadył)* 285

V. Kronika

- Bogdan Radzicki, *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Naukowego Pruthenia za rok 2011* 295
- Mirosław Hoffmann, *Sprawozdanie z międzynarodowego sympozjum Das neue und das neueste in polnischen archäologischen Untersuchungen der altpreuussischen Gebiete* 301

ISSN 1897-0915